

Kongeborg, danehof og residensstad

Af Janus Møller Jensen

Højt over Nyborgs tage hæver det slanke kirkespir på Vor Frue kirke sig. Det stræber mod himlen, som om det gør krav på at være byens vartegn. Det er vel ikke urimeligt. Kirken har ælde og historie, anlagt af Margrethe I (der regerede 1389-1412), Nordens frue og husbond og gjort færdig under Erik af Pommern (1412-1439) på et tidspunkt, hvor Danmarks konge regerede over det geografisk største rige i Europa. Så betyder det mindre, at tårnet først kom til i slutningen af 1500-tallet¹. Måske sker det også lidt i trods, for det er en anden bygning, som langt oftere i historieskrivningen fuldstændigt har stjålet billedet. Det er den, der er afbilledet i byens våben, selvom den ikke længere har et stræbsomt tårn, der kan rejse sig om kap med kirkens spir: Nyborg Slot.

Nu er slottet næsten gemt bag de resterende dele af byens store voldanlæg, der minder om, at byen engang var et af de helt centrale militærstrategiske punkter i forsvaret af Danmark². De mange tårne og spir, der engang knejsede over byen, eksisterer ikke længere. Det meste af det engang store, firfløjede anlæg er revet ned og erstattet med nogle sølle hække, der gør deres bedste for at illustrere fordoms storhed. De bevarede bygninger – den store paladsbygning, der udgjorde slottets vestfløj, og det massive østlige tårn – er ikke desto mindre stadig et unikt monument fra Danmarks middelalder.

I sin kerne er det den ældst bevarede kongeborg fra Valdemarstiden, og i løbet af middelalderen kom Nyborg Slot til at indtage en central plads i Danmarkshistorien. Det blev fast mødested for det danske parlament – Danehoffet – og det fungerede som residensslot for de danske konger eller deres tronarvinger fra 1400-tallets midte og frem til 1560. Ikke mindst under reformationskongen Christian III (1536-1559) blev Nyborg vel det tætteste vi kan komme på en egentlig hovedstad i riget symboliseret ved den nye store riddersal, som han lod føje til den eksisterende paladsbygning. Her kan man stadig se det store rigsvåben i endevæggen, som engang var placeret over indgangen til slottet og markerede, at det var herfra riget skulle styres.

Slottets centrale placering i Danmarkshistorien står imidlertid i grel modsætning til vores manglende viden om ikke bare dets historie, men også de institutioner, der knytter sig til det. Bygningshistorien er ikke endeligt klarlagt; danehoffet er ikke gjort til genstand for en større

historisk undersøgelse siden slutningen af 1800-tallet; og det er stort set glemt, at Nyborg fungerede som residensstad. Alt for få er klar over, hvilken kulturhistorisk perle der gemmer sig bag de høje volde i Nyborg for enden af bymidtens små handelsstrøg og gågader. Formålet med denne artikel er at give en kort introduktion til disse spændende emner, som Østfyns Museer i årene fremover vil bestræbe sig på at gøre lige så kendte, som deres placering i rigshistorien berettiger.

Den ældste borg

Hvornår og af hvem den ældste borg i Nyborg blev grundlagt er omdiskuteret. Første gang borgen med sikkerhed findes omtalt i en bevaret kilde, er i et gavebrev fra 1193, hvor kong Knud VI (1182-1202) stadfæstede privilegierne for Skt. Knuds Kloster i Odense. De var givet af hans far Valdemar I den Store (1157-1182) i 1180. Knud havde allerede i 1183 stadfæstet dem én gang kort efter sin magtovertagelse i et diplom udstedt på kongsgården i Hjulby kun få kilometer fra Nyborg³.

Borgen er altså grundlagt før 1193, og en række middelalderhistorikere og arkæologer har fulgt kansleren og historikeren Arild Huitfeldt, der i sin store Danmarkskrønike fra omkring år 1600 oplyste, at Nyborg blev grundlagt i 1175 af Knud Prizlavsens – om Huitfeldt mener by eller borg eller begge dele er ikke helt klart⁴. Historikeren og antikvaren Jacob Langebek, der indsamlede det meste materiale til et dansk diplomatarium i slutningen af 1700-tallet citerede en ellers ukendt og ikke længere eksisterende kilde for, at Knud anlagde Nyborg i 1170⁵, så der er nok noget om snakken.

Knud Prizlavsens søn af Valdemar den Stores søster Katarina og den kristne vendiske fyrste Prizlav af Lolland og Rygen og havde besiddelser spredt ud over riget, bl.a. på Lolland og Als. I 1183 oprettede han et testamente, hvor han donerede en del af sit gods til munkene ved Skt. Knuds kloster i Odense og bestemte, at han ville begraves foran Vor Frues alter i kirken⁶. Det var altså samtidigt med, at hans kongelige fætter fornyede klostrets privilegier, og der må eksistere en form for forbindelse mellem de to diplomer. Ifølge apotekerens og historikeren Cornelius Hamsfort d.y. blev testamentet bevidnet i Nyborg af biskop Simon af Odense, der også var en af medunderskriverne ved Knuds gavebreve. Hamsfort tilføjede, at Knud døde kort efter og blev begravet i Skt. Knuds kirke i Odense⁷. Præcist hvornår ved vi ikke.

I 1188 skrev abbeden Stefan af klostret Skt. Genevieve til Knud og bad ham om et bidrag til istandsættelsen af klostrets bygninger, hvor Knuds bror Valdemar, der havde været munk i klostret, var begravet. Abbeden skrev også til Knud VI for at formå ham til at overtale Knud til netop det⁸. Hvorvidt Knud Prizlavsens allerede var død på det tidspunkt, er uvist, men det er mindre relevant i denne sammenhæng. Hamsforts oplysning om, at testamentet blev underskrevet i Nyborg er imidlertid interessant. Det knytter endnu engang Knud og Nyborg tæt sammen.

Ifølge krønikeskriveren Saxo Grammaticus, der skrev sit store værk om danernes bedrifter omkring år 1200, skulle Knud Prizlavsens have grundlagt en by på ”sydkysten af Fyn”; ud fra sammenhængen sikkert i 1176, hvor Knud også for første gang optræder i de skriftlige kilder som vidne i et kongeligt gavebrev⁹. Var det Nyborg? Saxo brugte termen ”urbs” der oftest betyder en befæstet by. Lokalhistorikeren Nils Aage Jensen argumenterede for nyligt på baggrund af de geografiske angivelser hos Saxo, at det er hævet over enhver tvivl, at der må være tale om Nyborg¹⁰. Og selv om det udsagn muligvis ikke er rigtigt i sig selv, så er der næppe nogen grund til at forholde sig alt for hyperkritisk til oplysningerne hos Huitfeldt og Hamsfort, som Kirstin Eliassen gør¹¹.

Både Hamsfort og Huitfeldt havde adgang til en række nu tabte kilder fra middelalderen. Hamsfort har formentligt endda haft adgang til Skt. Knuds klostres arkiv, som siden er gået tabt¹². Der er intet i deres noter og optegnelser, der umiddelbart giver anledning til at tro, at de blot har ræsonneret sig frem til årstal og sted ud fra Saxos beskrivelse, som det mere eller mindre implicit antages i Kirstin Eliasens gennemgang af kilderne. Der er derfor næppe nogen grund til at tvivle på, at det rent faktisk var Knud Prizlavsens, der grundlagde den første borg i Nyborg i første halvdel af 1170’erne – eller at der i det mindste relativt tidligt i middelalderen var en tradition, der knyttede Knud og Nyborg tæt sammen.

Det er ikke et helt uvæsentligt spørgsmål i denne sammenhæng, da svaret er med til at kaste lys over baggrunden for opførelsen af Nyborg Slot. Knud Prizlavsens var meget nært beslægtet med de danske konger. Valdemar den Store var hans onkel på mødrene side og efterfølgeren Knud VI derfor hans fætter. Hans morfar var Knud Lavard (†1131), der blev officielt helgenkåret i 1170, efter at han var blevet dræbt af sin fætter Magnus (†1134) i kampen om at blive Danmarks næste konge. Knuds oldefar var Erik Ejegod (1095-1103), der var bror til Knud den Hellige (1080-1086), som de to kongelige fætre betænkte med rige gaver i 1180’erne.

For det første betyder det, at slægtsforholdene i princippet gav Knud Prizlavsens et legitimt krav på den danske krone, hvis lejlighed skulle byde sig. Det kan være baggrunden for det modsætningsforhold, som Saxo siger opstod mellem Valdemar og Knud i en situation ikke helt ulig den, der i sidste ende førte til drabet på Knud Lavard en generation tidligere¹³. For det andet siger det en del om baggrunden for borgens grundlæggelse.

De vendervendte kyster

Ifølge Saxo eksisterede der et århundredgammelt fjendskab mellem danskere og 'vendere' – en fællesbetegnelse for de slaviske folkeslag, der beboede Østersøens sydlige bredder.

Venderne havde ifølge Saxo altid angrebet Danmark, og som følge af deres angreb lå store landområder – ikke mindst på Fyn – øde hen. Det var uden tvivl en overdrivelse, der tjente til at retfærdiggøre og legitimere kong Valdemar og biskop Absalons (†1201) krige imod dem¹⁴.

Der herskede også en udbredt grad af fredelig sameksistens og en livlig handel, selvom gensidige plyndringer og overfald hørte til dagens orden i dette grænseområde. Men da Valdemar blev enekonge i riget i 1157 efter et par årtier med stridigheder om magten blandt de forskellige grene af kongeslægten, satte man ind med en mere målrettet ekspansion vendt imod de hedenske vendere først på Lolland og Falster og siden videre mod syd og øst i Østersøområdet¹⁵.

Fordi venderne var hedninge, kunne krigen sidestilles med korstogene til det Hellige Land. Det var sket allerede i 1108, da kong Niels (1104-1134) lovede at deltage i en ekspedition mod venderne, hvor deltagerne fik aflad og de vendiske områder ligefrem blev kaldt "vores Jerusalem"¹⁶. Tyske fyrster fra Holsten erobrede og kristnede Wagrien, og som grænsejarl havde Knud Lavard ført en stribe omvendelses- og missionskrige mod obodritterne, der blev endeligt undertvunget i 1120'erne. Knud blev udråbt til deres konge af den tyske konge – senere kejser (1133) – Lothar af Supplinburg (1125-1137)¹⁷.

Erik Emune (1134-1137) erobrede Rygen og tvangskristnede indbyggerne o. 1136, men de faldt fra troen igen lige så snart Erik havde forladt øen¹⁸. Det var derfor først Valdemar og Biskop Absalon, der i 1168 igen indtog fæstningen og templet i Arkona, væltede den hedenske gudestøtte, gik i gang med et omfattende kirkebyggeri og missionsarbejde, og derved kom til at fremstå som Rygens erobrere og som dem, der omvendte dem til den kristne tro¹⁹.

Erobringen og missionen blev sikret ved yderligere ekspeditioner og anlæggelsen af flere cistercienserklostre, bl.a. i Dargun og Colbatz,²⁰ indtil Pommern blev endeligt underlagt i 1185. Allerede i 1170erne var man begyndt at se længere, mod øst og i de første par årtier af 1200-tallet erobredes Estland gennem en serie korstog, der kulminerede i slaget ved Lyndanisse. Det var under et af disse korstog, at Dannebrog angiveligt faldt fra himlen – ifølge den oprindelige legende i slaget ved Fellin (Estland) i 1208²¹.

Korstog og borge

En række større borge og fæstningsanlæg blev anlagt rundt omkring i landet i 1100-tallet – hertil kan formentligt også tælles en række kirker, der har haft borglignende funktioner. Tidligere har man ment, at de mange voldsteder, som er bevaret fra Danmarks middelalder, alle stammede fra den urolige, kongeløse tid i 1300-tallet. Voldstedernes antal er så samtidigt blevet set som et udtryk for, at tiden var meget urolig²².

En stor arkæologisk indsats har gennem de sidste par årtier vist, at flere anlæg stammer fra 1100-tallet, hvor de skriftlige kilder også fortæller, at borge og belejringer med brug af kastemaskiner blev en del af krigsførelsen ved udenlandske ekspeditionsstyrkers hjælp²³. De mange mindre anlæg var anlagt af private stormænd, mens de store anlæg i tegl blev anlagt af kongen eller af stormænd i kongens umiddelbare nærhed. F.eks. anlagde Hvideslægten Pedersborg nær Ringsted og Kalundborg. Nogle blev med tiden overtaget af kongen, som f.eks. ærkebiskop Eskilds (†1181/1182) Søborg. Nogle blev overdraget til andre stormænd, der støttede kongen, som f.eks. biskop Absalons borg i København.

Store kongelige borge og fæstningsanlæg er både vidnesbyrd om styrkelsen af kongemagten under Valdemar I og hans sønner, der efterfulgte ham, henholdsvis Knud VI og Valdemar II Sejr (1202-1241) og et udtryk for ønsket om at befæste og forsvare kongens riger – ikke mindst de vendervendte kyster.

Samtidigt reorganiserede man ledingssystemet, så der lå mere permanente flådeenheder klar til at gå i aktion imod de vendiske flåder²⁴. Et religiøst broderskab i Roskilde blev dannet i midten af 1100-tallet med henblik på at føre krig mod venderne og med stor succes²⁵. Absalons flåde baseret i København blev særligt effektiv, og mandskabet satte de afhuggede vendiske hoveder på stager uden for byen. Borgene tjente imidlertid også som udgangspunkt for nye korstog imod venderne. Ikke mindst Vordingborg skulle være et regulært

samlingssted for korstogsflåderne, i første omgang mod venderne og siden mod esterne længere mod øst²⁶.

Korstogsideologien kom også til udtryk i arkitekturen, ikke mindst i kirkebyggeriet hvor både en ny type apsis på kirkerne, f.eks. domkirkerne i Ribe, Viborg og Lund – samt runde og ottekantede grundplaner, f.eks. rundkirken i Horne, Vor Frue kirke i Kalundborg og Thorsager på Djursland var inspireret af Gravkirken i Jerusalem, men det kommer også til udtryk i borgbyggeriet, f.eks. det ottekantede kapel i ærkebiskop Eskilds borg på Sjælland og Absalons ottekantede borg i Skeinge i Skåne²⁷. Man kan næsten tale om et korstog i sten, og man kan derfor ikke udelukke, at man må overveje at man kan finde noget tilsvarende i Nyborg i forbindelse med arkæologiske undersøgelser.

I det mindste er det i forbindelse med den generelle styrkelse af kongemagten og korstogene mod venderne, at man må forstå anlæggelsen af Nyborg. Borgen i Nyborg er blot en af mange fæstninger, der indgik i et større netværk af kongelige borge fra Sønderjylland (Slesvig og Sønderborg) i et bredt bælte gennem det sydfynske øhav (Søby på Ærø, Tranekær på Langeland – Horne tæller vel med), spærring af Storebælt (Nyborg, Sprogø og Tårnborg ved Korsør – og Kalundborg) og videre mod øst med Vordingborg, København, og Skeingeborg på den nordlige grænse mellem Skåne og de sydsvenske områder.

Sidstnævnte blev anlagt i forbindelse med en mere systematisk satsning på udvinding af skånsk jern,²⁸ som skulle bruges i stor stil til fæstningsbyggeri, udrustning af krigsskibe, udstyr til krigere osv. – kort sagt den danske krigsindustri, der muliggjorde korstogene. Med ledningssystemet rådede den danske konge – i teorien i hvert fald – over en af de største og stærkeste stående hære i Nordeuropa; ca. 1.000 krigsskibe, der hver medbragte en bereden armbrøstskytte foruden mandskabet. I udgangspunkter var alle borgene måske ikke tænkt som led i en større strategisk plan, men må enkeltvis eller i grupper naturligvis have haft konkrete militære funktioner i anden halvdel af 1100-tallet med henblik på opfyldelsen af specifikke strategiske målsætninger.

Som nær slægtning til både den danske konge og de (kristne) vendiske fyrster var det naturligt, at Knud Prizlavsens havde besiddelser i grænseområdet mellem venderne og danskerne. Han må have spillet en vigtig rolle i forsvaret af riget og i de fortsatte korstog i Østersøområdet. De tætte forbindelser til den danske kongeslægt forklarer netop hvordan, hvorfor og i hvilken sammenhæng Knud grundlagde Nyborg. Hvordan det ældste anlæg så

ud, ved vi intet om. Senest 1193 er det overgået til Knud VI, og det forblev kongens slot resten af middelalderen²⁹.

Borgen udvides

Nyborg blev hurtigt et vigtigt sted for kongemagten, vel både på grund af dets militære betydning og dets centrale placering i riget. I løbet af 1200-tallet blev den oprindelige borg udbygget til et stort firfløjet anlæg. Præcis hvornår – eller af hvem – ved vi ikke. På baggrund af stiltræk og bygningsarkæologiske overvejelser er den oprindelige kerne i den bevarede paladsbygning placeret i slottets vestfløj – som dengang var cirka en tredjedel så stor – dateret til midten af 1200-tallet. Den er bygget op ad ringmuren, der omkransede slotsholmen, og som derfor dateres til første halvdel af 1200-tallet³⁰. Den er udstyret med halvrunde flankeringstårne, som under alle omstændigheder vil være tidligt forekommende ikke bare i en dansk sammenhæng, men i forhold til udviklingen i borgbyggeriet generelt.

Moderne naturvidenskabelige undersøgelser af henholdsvis mursten og træværk i de bevarede bygninger indikerer imidlertid, at paladsbygningen ikke er ældre end 1300-tallet³¹. Der er dog næppe tvivl om, at træværket er genanvendt træ og i princippet kan komme mange steder fra i forbindelse med senere ombygninger. Ligeledes er dateringen af murstenene behæftet med en stor usikkerhed. I øjeblikket er de bygningsarkæologiske undersøgelser derfor nok det mest sikre vidnesbyrd, som vi kan hænge en datering af bygningerne op på.

Det er umuligt at komme detaljerne i udviklingen nærmere på nuværende tidspunkt. De nyeste arkæologiske udgravninger tyder på, at nordfløj og vestfløj, hvor paladsbygningen ligger nu, er jævngamle, dvs. planlagt som led i et sammenhængende større kompleks. Om slotsholmen i den forbindelse også blev udvidet, er ikke helt entydigt. Dertil kommer, at det i forbindelse med undersøgelserne er blevet klart, at vi ikke engang kan sige noget sikkert om den oprindelige topografi på stedet.

Opstemningen af Ladegårdsåen, der ændrede vandforløbet omkring slotsholmen, så der kom vand til slotsmøllen, kan ikke bestemmes med større sikkerhed end til 1400-tallet – muligvis til 1300-tallet. Så vi er ikke engang længere sikre på, om den første borg var en landborg eller en vandborg. De gamle kortskitser over den ældste topografi i Nyborg tegnet af historikeren Henning Henningsen fremstår derfor mere og mere som rent gæt – om end det med tiden kan vise sig at være et godt gæt³². Vide noget med sikkerhed, gør vi bare ikke! Men vi ved mere

klart, hvad vi ikke ved, hvad der er en nødvendig forudsætning for at komme videre med undersøgelserne.

Danehoffet

Udvidelsen af borgen må ses i forbindelse med den militære funktion som udgangspunkt for kontrollen med trafikken igennem og over Storebælt. Ikke mindst hænger den sammen med den betydning, Nyborg fik som mødested for det danske *parlamentum* i løbet af 1200-tallet. På dansk blev det i 1200-tallet kaldt ”hof”, og i midten af 1300-tallet dukker betegnelsen ”danehof” op.

Danehoffet blev fra midten af 1200-tallet afholdt ved midfaste. I 1284 blev tidspunktet dog flyttet til søndag efter pinse, og det blev samtidigt fastslået, at det altid skulle afholdes i Nyborg. På danehoffet i Nyborg 1354 proklamerede Valdemar Atterdag (1340-1376) ”at vort parlament, som kaldes Danehof, skal altid holdes hvert år ved St. Hans dag i Nyborg efter Rigets gamle sædvane”. Det blev det frem til 1413, hvor danehoffet blev sammenkaldt for sidste gang i Nyborg af Erik af Pommern (1412-1439). Det må have haft enorm betydning for de fysiske rammer, at Nyborg var mødested for parlamentet. Ved danehoffet i 1377 deltog eksempelvis foruden Dronning Margrethe og sønnen kong Oluf ærkebispens, 7 bisper, 40 riddere og 85 væbnere – alle givetvis med følge. Dette enorme opbud af rigets fornemme mænd skulle indkvarteres, og der skulle skaffes forplejning til både mennesker og dyr. Det har naturligvis haft stor betydning for både borgen, byen og hele oplandet. Som det er nu, ved vi ikke engang med sikkerhed, hvor køkkenbygningerne lå!

Danehoffet var det forum, hvor konge og stormænd mødtes og forhandlede om rigets anliggender. Stormændene omkring kongen kom til at repræsentere folket, og aftalerne, der blev indgået mellem kongen og stormændene, fik karakter af forfatninger. Det gjaldt ikke mindst ved kongevalg, fordi riget var et valgrige – selvom det ganske vist var vanskeligt at komme uden om kongens ældste søn eller nærmeste slægtninge – og det affødte altid en forhandlingssituation mellem kongen og stormændene.

Resultatet var en række punkter, som begge sider, men ikke mindst kongen, forpligtede sig til at overholde under kongens regeringstid. Det danske ord for denne højtideligt indgåede forpligtelse var håndfæstning. Den første bevarede fra Danmark blev underskrevet på Nyborg Slot i 1282. Det er lidt flot blevet kaldt Danmarks første grundlov, og der ikke tvivl om, at bestemmelserne skulle sætte grænser for kongens magtudøvelse, men selve indkaldelsen af

det danske parlament bør man måske snarere se i lyset af styrkelsen af kongemagten – i hvert fald et udtryk for en centralisering.

Der er ingen tvivl om, at kongemagten styrkedes i anden halvdel af 1100-tallet, selvom magtkampene inden for kongeslægten fortsatte også i 1200-tallet. Administrationen udbyggedes og militærvæsenet blev moderniseret, så den tidligere private krigsforpligtelse i højere grad blev afløst af skatter, som der kunne udrustes professionelle hære for. Man arbejdede på at udforme en egentlig rigslov, og kongelige embedsmænd blev indsat som lensmænd, høvedsmænd og ombudsmænd rundt omkring i riget³³.

Danehoffet var altså som rigsmøde et udtryk for den centralisering af magten, der fandt sted, og som både konge og stormænd kunne bruge som platform for at fremme egne interesser. Udviklingen i Danmark fulgte en generel europæisk udvikling, hvor man også i England og Frankrig begyndte at indkalde parlamenter, hvor stormændene repræsenterede folket, men hvor netop alle i princippet kunne fremlægge deres sager for kongen³⁴.

Danehoffet er – på trods af den centrale position man kunne tro, det ville have fået i udforskningen af Danmarks middelalder – ikke gjort til genstand for systematiske undersøgelser siden forrige århundredeskifte³⁵. Ellers findes danehof-institutionen kun belyst i ældre populærforskning samt i forbigarten i større undersøgelser af dansk rets- eller forvaltningshistorie³⁶. Fælles for undersøgelserne har været, at man primært har været interesseret i Danehoffets rolle i historien om den danske statsudvikling.

Det er bestemt ikke uvigtigt. Fremtidige studier bør dog i højere grad fokusere på Danehoffet som en institution i sin egen ret og inkludere undersøgelser af de mere overordnede ideologiske overvejelser bag indkaldelsen af sådanne rigsforsamlinger i et komparativt perspektiv med henblik på at placere Danehoffet mere præcist i den middelalderlige forestillingsverden om samfundets indretning³⁷. Det vil give en større forståelse af Danehoffets betydning i samtiden, der er mindst lige så vigtig som spørgsmålet om dets rolle i udviklingen af senere institutioner.

Danehoffet kom under alle omstændigheder til at danne rammen om nogle af de markante konflikter i Danmark i 1200-tallet. I 1250 blev kong Erik Plovpenning (1241-1250) dræbt af sin bror Abel (1250-1252) og liget smidt i Slien. Abel, der blev udråbt som konge, døde imidlertid selv to år senere. Han blev efterfulgt af sin bror Christoffer (1252-1259), der var søn af en af Valdemar Sejrs døtre med Berengaria, nemlig Margrethe, og den pommerske fyrste Sambor, efter hvem Margrethe ofte kaldes Margrethe Sambiria. Abels søn Valdemar

(†1257) blev arresteret, og Christoffer og hans rådgivere fremstillede konsekvent Abel som den der uretfærdigt havde tilranet sig magten efter mordet på Erik og herefter ”udgav sig for at være konge”³⁸.

Den danske kirke var ikke entydigt på Christoffers side i magtkampen. I 1254 bekræftede paven domkapitlet i Lunds valg af Jacob Erlandsen (†1274), der på det tidspunkt var biskop i Roskilde, som ny ærkebiskop. Han kom fra den stadig mægtige Hvideslægt, der havde støttet Abel i kampen mod Erik³⁹. Christoffer erobrede Sønderjylland kort efter sin tiltrædelse som konge, og både gejstlige og verdslige stormænd fremførte efterfølgende, at de havde været truet på livet. Det er sikkert rigtigt nok. Christoffer søgte at gennemtvinge den gamle ret, at biskopperne var pligtige til at yde kongens krigstjeneste. Som modtræk vedtog rigets biskopper, at hvis en biskop blev fanget eller lemlæstet af en person, der boede i riget, og kongens formodedes at stå bag, så skulle hele riget lægges under interdikt, dvs. gudstjenesteforbud.

Vejlekonstitutionen, som dokumentet, der indeholdt disse punkter, er blevet kaldt, blev vedtaget i marts 1256 under et provinskirke-møde i Vejle, på et tidspunkt hvor kongen samtidigt havde indkaldt til danehof i Nyborg. Biskopperne havde ubetinget mødepligt begge steder og stod derfor i et dilemma.

Ærkebiskoppen forklarede senere, at han havde gennemført mødet, fordi danehoffet normalt lå senere på året. Kongen havde fremrykket det for at forhindre ikke bare biskopperne, men også de holstenske grever og de vendiske fyrster i at komme frem på grund af vintervejret. Sidstnævnte var enten direkte eller tæt forbundet til Abels enkes slægtninge. Så det var sikkert en klar obstruktion fra kongens side og tydeligvis til hans fordel, at de ikke var til stede på danehoffet. Da ærkebiskoppen ankom stærkt forsinket til mødet i Nyborg, skulle kongen have hånet ham med et klassisk citat af Vergil: Sent kommer stuedriverne!

Der er ingen tvivl om, at ærkebiskoppen søgte at fremme Abelsslægtens sag. Han nægtede at godkende valget af Christoffers søn Erik (V Klipping (1259-1286)) som faderens efterfølger, og til sidst tog kongen konsekvensen og fængslede ærkebiskoppen og fik ham overført til Hagenskov ved Assens. Det var ikke sidste gang, at der skulle være politisk modstand mod, at kongen fik udnævnt sin søn som efterfølger i sin levetid.

Marsk Stig og det sidste kongemord

I 1276 var det en gruppe stormænd med Marsk Stig (†1293) i spidsen, der på danehoffet i Nyborg nægtede at anerkende valget af Erik Klippings søn Erik (VI Menved (1286-1319)). Det var stadig konflikten mellem Christoffers og Abels efterkommere om retten til den danske trone, der spøjte. I kampen for at bevare magten allierede Erik Klipping sig i stigende grad med nordtyske fyrster og byer, hvilket resulterede i en stærk indre modstand mod ham på trods af aftalen med stormændene i 1282 (håndfæstningen)⁴⁰.

Flere af Abels nære slægtninge krævede mere på trods af de aftaler og indrømmelser, der blev givet dem for at sikre freden. F.eks. krævede Valdemar Abelsøn, der var blevet indsat som hertug i Slesvig, del i de kongelige rettigheder i riget og overherredømmet på Als, hvilket blev ham nægtet på danehoffet i Nyborg 1285. Modstanden kulminerede Skt. Cecilie nat i 1286, hvor kongen blev brutalt dræbt ”af sine egne mænd” i Finderup. Det skulle vise sig at være foreløbigt sidste gang, at en dansk konge blev myrdet.

Mordet er stadig uopklaret. Hvem der stod bag, har optaget sindene lige siden. En tysk minnesanger ved navn Rumelant piskede på opfordring af Eriks slægtninge en stemning op imod Marsk Stig, og han endte med at blive dømt sammen med en række andre stormænd på danehoffet i Nyborg i 1287. Det vil nok aldrig blive opklaret, hvem der virkelig stod bag mordet. Men ser man på, hvem der umiddelbart stod til at vinde mest, så falder pilen snart på Valdemar Abelsøn, hvad nogle i samtiden da vist også var klar over.

Marsk Stig og de andre, der blev dømt fredsløse i Nyborg i 1287, var vel i virkeligheden dem, der havde mest at miste ved kongens død. Men var de kørt ud på et sidespor magtmæssigt, måske også mest at vinde, hvis de handlede i mægtige mænds tjeneste, f.eks. Valdemars. Et marskembede for en kongekrone? De kan selvfølgelig også være ført bag lyset og blevet ofre i et snedigt dobbeltspil, som vi ikke længere kan danne os et billede af. Senere historier vil have, at simpel hævn lå bag, fordi kongen horede ikke bare med Marsk Stigs hustru, men med så mange adelsfruer, han kunne komme af sted med. Sex, magt og intriger har altid været godt stof, og det er nok snarere det, der ligger bag disse historier, end tørre fakta.

De fredløse tog ophold på Hjelm, som de indrettede som en veritabel fæstning efter at have fået politisk asyl hos den norske konge, der førte en flåde hærgende gennem de danske farvande. Fra Hjelm førte de fredløse aktiv modstand mod kongen og slog bl.a. falsk mønt. Marsk Stig døde i 1293.

Hvor han ligger begravet, vides ikke med sikkerhed, men Stubberup Kirke på Hindsholm, nær hans gamle borg, er et af flere steder, hvor legenden vil have, at han er stedt til hvile. Er hans sidste hvilested usikkert, så er det derimod stadig muligt at besøge de rum på Nyborg Slot, hvor danehoffet mødtes, hvor den første håndfæstning er underskrevet, hvor marsken stemte imod valget af kongens søn, og hvor han senere blev dømt fredløs for at have begået Danmarkshistoriens sidste kongemord.

Fra Danehof til Kalmarunion – nye konstruktioner

Den riddersal, hvor danehoffet mødtes, fremstår ganske vist ikke længere helt som den gjorde i slutningen af 1200-tallet. For det første er den mindre, da man fik en ny ruminddeling i paladsbygningen i forbindelse med Margrethe Is ombygninger. For det andet er den karakteristiske vægudsmykning i salen langt senere, formentligt fra 1520'erne⁴¹. Ikke desto mindre er det svært ikke at blive begejstret over, at kunne træde ind på selve scenen for disse dramatiske begivenheder fra 1200-tallets slutning.

Om muligt lige så spændende er det at bevæge sig op på den næste etage, som Margrethe tilføjede paladsbygningen, og træde ind i den nye riddersal, hvor herskerne over Kalmarunionen havde deres gang. Erik af Pommern indkaldte til det sidste danehof i 1413, hvor forsamlingen tildømte ham hertugdømmet Slesvig, som han i de næste mere end 10 år skulle føre krig og indgå politiske alliancer for at vinde kontrol med.

Margrethes ombygninger var omfattende ikke bare på slottet, men i hele Nyborg. Vor Frue kirke og Nyborg Slot ligger som to yderpunkter i et stort kompleks – med byens nuværende gamle bykerne i mellem – som blev omkranset af en vold med palisadehegn. Det ældste Nyborg by lå placeret, hvor hospitalet nu ligger. Her lå en kirke, som man mener at have fundet resterne af, men det er meget usikkert alt sammen. Denne gamle bydel blev fuldstændigt raseret under den såkaldte Grevens Fejde – religionskrigen i Danmark – i 1530erne og aldrig genopført. Senere fæstningsbyggeri og nyere bebyggelser har foreløbigt slettet de fleste spor, men der har på den anden side heller ikke her været foretaget systematiske arkæologiske undersøgelser på stedet⁴².

Baggrunden for det store byggeprojekt i Nyborg kan der kun gisnes om, men den skal formentligt findes i tidens komplekse politiske forhold. Da Margrethes far Valdemar IV Atterdag (1340-1375) døde i 1375 og den kongeslægt, der havde regeret Danmark i mere end 300 år, døde ud på mandssiden, blev den 5-årige Oluf, som var søn af Margrethe og Håkon VI

af Norge (1355-1380), valgt som ny konge af Danmark. Efter Håkons død i 1380 blev Oluf også konge af Norge, og Margrethe regerede som formynder i begge riger.

Da Oluf døde pludseligt i 1387, blev hun valgt som regent i begge riger, og hun adopterede sin storesøster Ingeborgs søn Bugislav af Pommern som ny tronarving. Ved sin ankomst til Skandinavien i 1389 fik han det nordiske navn Erik. Samme år afsatte det svenske rigsråd den svenske konge Albrecht af Mecklenburg (1363-1389), der var blevet valgt som konge efter de havde afsat Magnus Eriksson Smek, og valgte Margrethe som ny regent. Så de var ligesom inde i vanen. Albrecht var søn af Magnus Smeks søster og derfor Olufs fætter (Olufs far Håkon var Magnus bror), så der var altså tale om den allernærmeste familie. Margrethe besejrede og fængslede efterfølgende sin grannevø Albrecht, og i 1396 blev Erik af Pommern valgt som konge over alle tre riger. Han blev kronet på treenighedsdag i Kalmar året efter, selvom Margrethe fungerede som regent indtil hendes død i 1412⁴³.

Mecklenburgerne havde stærke interesser og store landområder i Danmark, og i 1376 sendte de en flåde mod København. Resultatet blev en aftale, hvor Albrecht opgav kravet på kongetitlen, men en dommer måtte så senere afgøre, hvad der var en retfærdig compensation. Hvis ikke aftalen blev overholdt, skulle mecklenburgerne få overdraget Fyn *undtagen* Nyborg. Fyn fungerede altså som mecklenburgernes sikkerhed og som fremtidigt brohoved for fortsat indflydelse i Danmark.

Det er blandt andet på denne baggrund, man nok skal finde Margrethes ambitiøse byggeprojekt i Nyborg. For det første blev danehoffet jo stadig afholdt her, og det har under alle omstændigheder nok været på tide med en udvidelse og modernisering efter mere end 150 års brug. For det andet ville det være naturligt, at Nyborg skulle fungere som udgangspunkt for en tilbageerobring af Fyn, såfremt det ikke lykkedes at få mecklenburgerne ud. Det skete da også i 1377, efter at mecklenburgerne – der havde kontrol med borgene Næsbyhoved, Hagenskov, Ørkil og måske Hindsgavl – havde indledt felttoget for at sikre deres legitime ret på Fyn, da den danske regering klart havde demonstreret, at man ikke var til sinds at overholde aftalen om at kompensere Albrecht ordentligt⁴⁴.

Mellemspil

Det var imidlertid ikke på Nyborg Slot, Erik af Pommern primært tog ophold. Hele projektet stod da også først færdigt et stykke ind i 1400-tallet. Præcist hvornår borgen blev færdig, er ikke helt sikkert. Kirken blev indviet i 1423. Samme år drog Erik til sin fætter kejser

Sigismund, dels fordi han havde lovet at deltage i et korstog mod hussitterne, de bøhmiske kættere, der vist ikke blev realiseret på det tidspunkt, og dels for at få kejserens endelige stadfæstelse af Nyborg-dommen angående Slesvig. Det skete i 1424, og Erik fejrede begivenheden med en pilgrimsrejse til Jerusalem⁴⁵.

Nyborg spillede ellers ikke den rolle for Erik, som Margrethe synes at have tiltænkt den. Den nye borg Krogen – forgængeren for Kronborg – og slottet i København blev Eriks foretrukne opholdssteder, indtil han trak sig tilbage til Gotland i 1436. I 1439 blev han opsagt af rigsrådet⁴⁶.

Efterfølgeren blev Christoffer af Bayern (1440-1448). Han kom til Danmark i 1440, og i 1443 blev han valgt som ærkekonge over de tre nordiske riger⁴⁷. Erik af Pommern opgav at gøre krav på den danske trone, men hans fætter Bugislav af Pommern havde endnu ikke opgivet alt håb. Han var blevet udpeget som Eriks efterfølger, da ægteskabet mellem Erik og hans portugisiske dronning Philippa forblev barnløst. Bugislav var blevet overdraget kontrollen af en række stærke borge i Danmark, herunder Nyborg Slot. Måske var det ligefrem herfra, at kampen om magten i Danmark skulle føres fra Bugislavs side?

De seneste arkæologiske undersøgelser på slotsholmen i Nyborg viser i hvert fald, at der i vinteren 1438/39 blev arbejdet på fæstningsværkerne, der blev udvidet med en ekstra vold mod nord. Hvor langt denne vold har strakt sig, og præcis hvordan den indgår i befæstningen af slottet, er det endnu for tidligt at sige noget om. Men med nogle få spadestik dukkede konkrete vidnesbyrd om de dramatiske begivenheder omkring kongeskiftet i Danmark i midten af 1400-tallet op af Nyborgs undergrund. Det giver i hvert fald også en simpel forklaring på, hvorfor det blev i København og ikke i Nyborg, at Christoffer af Bayern tog ophold, da han kom til Danmark.

Kong Hans og Dronning Christine

I 1478 blev Christian Is (1448-1481) ældste søn Hans gift med dronning Christine (†1521), og de fik bolig på Nyborg Slot. Nyborg blev hermed centrum for tronarvingens daglige opholdssted og hof. Her fødtes i 1481 parrets ældste søn, den senere Christian II (1513-1523). Kong Hans (1481-1513) måtte, efter han blev konge af Danmark i 1483, ligesom sin far kæmpe for at blive anerkendt som konge af Sverige. Han blev kronet i 1497 og det lykkedes faktisk at få valgt sønnen Christian som arving til den svenske krone.

Det lykkedes dog ikke Hans at vinde fuld kontrol med Sverige, og der var stadige kritiske røster imod ham. Da han led nederlag i 1500 i felttoget mod Ditmarsken, hvor Dannebrog gik tabt, blev modstanden intensiveret, og efter mange forgæves forhandlinger afsatte svenskerne unionskongen i 1502. Kong Hans og dronning Christine opholdt sig på det tidspunkt i Stockholm. Kong Hans skyndte sig til Danmark efter hjælp og efterlod dronningen i den svenske hovedstad, der blev belejret. Byen faldt hurtigt til de svenske tropper, men slottet holdt stand og overgav sig først i maj 1503 efter mere end 6 måneders belejring, der næsten havde udslettet slottets forsvarere. Få dage efter, men alligevel alt for sent kom Hans med forstærkningerne.

Onde tunger blandt historikere påstår, at forsinkelsen skyldtes, at han havde hygget sig med sin elskerinde Edele Mikkelsdatter Jernskæg. Andre at det var med fuldt overlæg, fordi dronningen havde fået store besiddelser i pant til gengæld for økonomisk støtte til krigen⁴⁸. Der var altså flere problemer, der kunne løses, hvis dronningen gav sit liv for fædrelandet og det ene udelukker vel ikke det andet. Det kunne også let være gået sådan, for belejringen var hård og brutal og de fleste omkommet af kamp af sygdom. Dog ikke dronningen, der efter et ophold i svensk fangenskab drog til sin familie i Brandenburg.

Herefter var der temmelig kølig luft mellem konge og dronning. Kongen opgav heller ikke Edele Jernskæg, selvom han fik hende godt gift. Nogle tvivlede på, om dronningen nogen sinde ville vende tilbage til Danmark, men det gjorde hun. Christine tog ophold i Odense, der allerede da ser ud til at være blevet hendes faste residens. Her boede hun med sønnen Frans og i perioder den udvalgte prins Christian.

Selvom forholdet mellem konge og dronning ikke var godt, må der alligevel være en sammenhæng mellem kongemagt og Fyn, som ikke er uden betydning for forståelsen af Nyborgs historie. Christine gjorde i det hele taget meget for Odense, og ikke mindst indrettedes Gråbrødreklostret som kongernes gravplads. Den udsmykkedes med Claus Bergs berømte altertavle og gravmonumentet over kong Hans, dronning Christine og prins Frans som del af en indretning, der skulle iscenesætte kongemagten⁴⁹.

Skønt både altertavlen og gravmonumentet først blev endeligt færdigt efter kong Hans død og med nogen ret især kan ses som en bevidst iscenesættelse af dronning Christine og Christian II's magt, må forholdet mellem Odense og Nyborg alligevel ses som et udtryk for, at et mere permanent centrum for magtudøvelsen skulle etableres på Fyn.

Christian II og Nyborg

Christian II er så vidt vides den eneste danske konge, der er født på Nyborg Slot. Af den grund har Christian II altid haft en særlig plads i Nyborgs historie, selvom han ikke nåede at opholde sig mere her end andre steder i sit dramatiske voksenliv. Når man går igennem rummene på Nyborg Slot, kan man som kontrast til de voldsomme begivenheder, der skulle præge voksenlivet, stadig ane et svagt ekko af den senere konges glade barnelatter.

Der vides meget lidt om kongens barndom i Nyborg. Men én historie går igen. Det siges, at kongen som spæd blev taget af en abe, der klatrede rundt på taget af Nyborg Slot, indtil det lykkedes en tjenestepige at lokke aben ned på jorden, inden der skete nogen ulykker.

Historien blev trykt første gang i Arild Huitfeldts Danmarkskrønike fra omkring år 1600, men fandtes blandt den kongelige historiker Hans Svannings noter, der dog først blev udgivet i 1658⁵⁰. Hans Svanning var imidlertid ansat som historiker allerede i 1550'erne, og en del af den Danmarkshistorie, der aldrig blev færdig, blev trykt i 1560⁵¹. Det betyder, at historien må være fortalt allerede på Christian II's tid. Om der er en virkelig hændelse bag, kan man selvfølgelig ikke vide, men tanken om, at man har haft en abe som kæledyr, er egentlig ikke urimelig. Herfra kan man så forestille sig mange ting.

Med kongens borg i Nyborg og med etableringen af Gråbrødrekirken i Odense som kongernes nye mausoleum i årtierne i slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet, så tyder det på, at Nyborg var tænkt som et mere permanent opholdssted for den danske kongefamilie. Måske ligefrem en hovedstad i riget.

Den tanke blev klart formuleret af rigsrådet, da man tilbød tronen til Christian IIs onkel, Frederik I (1523-1533), efter at Christian måtte gå i landflygtighed i 1523. Man satte slottet i stand og fik bl.a. udført den karakteristiske og meget moderne symmetriske vægudsmykning, som stadig kan ses flere af slottets store rum. Måske hænger det også sammen med, at København, sammen med Malmö, var på Christians side og først overgav sig til Frederik efter en lang belejring i 1523.

Som barn havde Christian tit opholdt sig i København i huset hos Hans Bogbinder, der senere blev borgmester i byen. Kong Hans benyttede ofte badstuen i Hans Bogbinders gård i Højbrostræde, og Christian blev nære venner med købmandens søn, Ambrosius Bogbinder⁵². Frederik var imidlertid ikke meget for at forlade Gottorp Slot, og planen blev ikke virkeliggjort i den omgang. Det blev den derimod, da Frederiks søn, Christian III (1536-

1559), vandt kampen om det danske rige efter de tre års krig, der fulgte i kølvandet på Frederik Is død i 1533, bedre kendt som Grevens Fejde.

Nyborgs storhed og fald

I løbet af 1535 fejede Christian III sammen med sin holstenske general Johan Rantzau al modstand til side. En del af de vigtige slag blev udkæmpet på Fyn. Ikke mindst blev Nyborg hårdt ramt, og hele den ældste bydel blev fuldstændigt raseret og aldrig genopført. Til sidst var det kun byerne Malmö og København, der holdt stand. Belejringsen af København trak ud, men til sidst måtte byen overgive sig⁵³.

Christian III var nu konge og gennemførte i 1536 og 1537 reformationen officielt i Danmark⁵⁴. Han gik herefter i gang med en modernisering af rigets centrale fæstninger⁵⁵. Slottet i Nyborg blev udvidet. En ny stor riddersal og beboelsesafdeling blev tilføjet, og fæstningsværkerne stærkt udvidet. Christian III opholdt sig i op til halve år ad gangen i Nyborg. Det er tydeligt, at Nyborg blev hans residensstad, måske fordi København kun havde givet ham grimme oplevelser, men der er nok mere i det alligevel. Det var herfra, riget skulle regeres, symboliseret ved det store våbenskjold, der oprindeligt blev placeret over indgangen til slottet og stadig kan ses i muren for enden af den store riddersal. Skridtet imod at gøre Nyborg til hovedstad synes at være fuldbyrdet.

Slottet blev moderniseret med henblik på krigsudviklingen. En stor vold blev opført nord for slottet, ydermurene ind til riddersalen blev bygget til at modstå kanonild, og slottet blev udstyret med flere kanonstillinger. Dertil kom ganske omfattende anlægsarbejder i selve byen, hvor der blandt andet blev anlagt en stor turneringsplads, som i dag er byens torv og lidet prangende fungerer som parkeringsplads. Men lytter man godt efter i den korte stilhed mellem motoren slukkes og bildøren åbnes, kan man stadig høre stridshestene dundre mod hinanden til trompeternes gjalden og tilskuernes jubel.

I midten af 1500-tallet var adelens rolle som krigerkaste ellers på retur. De skydevåben, der siden 1300-tallet så småt havde fundet anvendelse i krigsførelsen – i begyndelsen mest som belejringsvåben – blev stadigt mere effektive, og fra begyndelsen af 1500-tallet fik f.eks. feltartilleri afgørende indflydelse på slagene.

Især fra 1500-tallets anden halvdel gik udviklingen stærkt, og ved århundredets udgang var det klart, at middelalderens riddere ikke længere havde en plads på de moderne slagmarker. Professoren i teologi ved Københavns Universitet, Rasmus Glad, skrev, at der ikke var meget

ved at være ridder, når en hvilken som helst bondeknold kunne stille sig op på en mark og skyde dig ned⁵⁶. Det var imidlertid også en trussel mod adelens privilegerede position, der netop var baseret på, at man stillede personlig krigstjeneste til rådighed for fyrsten.

Man ser derfor fra 1400-tallets slutning og gennem 1500-tallet en reaktion, hvor adelens krigerdyder på en middelalderlig baggrund netop fremhævedes og dyrkedes; også rent visuelt. De bar store gyldne kæder som symbol på deres rolle som rigets forsvarere. De besøgte den Hellige Grav i Jerusalem og blev slået til riddere – en samtidig så endda en sammenhæng historisk set mellem ridderslaget i Jerusalem og de ”gyldne riddere”⁵⁷. De blev afbilledet på deres gravsten i pladerustninger og med store kampsværd i hånden. De deltog i store turneringer i de mest fantasifulde og fantastiske paraderustninger. De begyndte at bygge befæstede huse, der skulle efterligne middelalderens borge i en bevidst antikveret stil. Det var en manifestation af deres privilegerede status netop i en periode, hvor den var stærkt truet af den generelle samfundsudvikling⁵⁸. Derfor hørte der naturligvis også en turneringsplads til kongens by Nyborg.

I 1559 døde de to fætre Christian II og Christian III med få måneders mellemrum. Efterfølgeren Frederik II (1559-1588) gik straks i krig og kæmpede i bedste ridderstil i forreste række, da Ditmarsken blev erobret, og Dannebrog, som var gået tabt under kong Hans mislykkede felttog i 1500, blev generobret.

Nyborg vendte han derimod ryggen. Han holdt en kæmpe fastelavnsfest i februar 1560 på Nyborg Slot, der selv efter renæssancens målestok må have været noget af et brag⁵⁹. Derefter var det slut. Han havde købt en herregård i Nordsjælland, som han efterfølgende byggede gevaldigt om på og omdøbte Frederiksborg. Herefter tog kongerne ophold i Nordsjælland og København, der blev rigets hovedstad. Christian III blev gravlagt i Odense, men senere flyttet til Roskilde, som et udtryk for den endelige flytning af kongemagtens centrum til Sjælland.

Nyborgs rolle som centrum for rigets styrelse var i hvert fald endegyldigt slut. Den strategiske og militære betydning var dog langt fra forbi. Udviklingen gik imidlertid så stærkt, at borgen hurtigt mistede sin militære betydning. I stedet gik man i 1600-tallet i gang med at opføre en stor moderne fæstning uden om hele byen. Den indgik i en kæde af fæstninger tværs over landet, der var en central akse i hele rigets forsvar⁶⁰.

Slottet derimod gik mere eller mindre i forfald. Kongerne opholdt sig kun på slottet, mens de ’ventede på færgen’. Da den svenske konge Karl X Gustav (1654-1660) gik over isen fra Jylland til Fyn og afventede rapporter om den kunne bære den videre færd mod København i

februar 1658, fik han tilbudt ophold på Nyborg Slot. Han takkede pænt men bestemt nej. Det var simpelthen i for dårlig stand. I stedet overnattede han på korsbrødregården, inden han slog sig ned på Nonneklostret i Dalum i Odense⁶¹.

Svenskernes besættelse af Fyn gik hårdt ud over slottet. Alt inventar blev enten smadret eller stjålet, og i årtierne efter fik det lov at forfalde, indtil Frederik IV (1699-1730) i 1722 beordrede fløjene revet ned, undtagen paladsbygningen og det store østlige tårn – Knuds- eller Krudttårnet – der skulle huse garnisonen, dens arsenal og krudtlager. Den militære funktion – om end i knap så prangende betydning som i middelalderen – reddede bygningen for eftertiden. Slottet bevarede denne funktion indtil 1913, hvor det blev restaureret og indrettet som museum.

Afrunding

Denne korte introduktion til Nyborg Slots historie kan vel bedst betragtes som et foreløbigt bud på en sammenhængende historie. Som sådan er det et udgangspunkt for det videre arbejde, der kun er i sin spæde begyndelse. Hovedkonklusionen er vel nærmest, at der er frygteligt mange ting vi ikke ved. Spørgsmålene om borgens oprindelse, danehoffets funktioner og placering i rigsdannelsen og Nyborg som residensstad for henholdsvis konge og tronarving må hver især behandles i relation til både lokale forhold, og ikke mindst i en langt større sammenhæng, der berører fundamentale aspekter ved det danske middelalderlige samfund.

Vigtigst står måske pointen, at Nyborg blev placeret et strategisk vigtigt sted for kontrollen med de danske farvande både med henblik på forsvar og angreb. Den funktion var – alt andet usagt – et gennemgående tema i borgens historiske betydning for kongemagten. Ligesom København kontrollerede den et vigtigt farvand og handelsvej. Selvom udviklingen gik i retning af, at handelstrafikken i højere grad begyndte at gå igennem Øresund fra 1300-tallets slutning, så var det en udvikling, der først for alvor kulminerede i 1500-tallet, hvor de økonomiske centre flyttede til Nordsøen, Frankrig, Nederlandene, Spanien og England.

Fra Erik af Pommerns tid var fokus begyndt at flytte sig mod øst, og Nyborg var ikke længere det naturlige centrale mødested. Ikke desto mindre var det her, tronfølgeren regerede med sit hof, hvis betydning for rigets styrelse aldrig er blevet rigtigt undersøgt. Som udvalgt prins udstedte Hans også forordninger fra Nyborg inden Christian I's død.

Kongernes gravmonument placeredes i Odense, hvilket giver et indtryk af, at der var tale om en mere generel satsning på Nyborg, der også havde flere grundmurede huse end København kunne opvise på samme tidspunkt. På mange måder kan forholdet mellem bispens by, Odense, og kongens by, Nyborg, vel på mange måder sammenlignes med forholdet mellem Roskilde og København. I København skulle biskoppen bare lige smides ud først.

Når det i 1500-tallets anden halvdel blev København, der endte med at blive rigets hovedstad, hænger det sammen med udviklingen i den internationale handel, der i stigende grad søgte gennem Øresund, som blev forbindelsesleddet mellem Østersøen og de nye økonomiske centre i Nordatlanten. Ruten til Lübeck gennem Storebælt blev stadig mindre aktuel. Beslutningen blev derfor afgjort af en udvikling, som lå langt uden for rigets grænser.

I den forstand var valget af København naturligt, men det kunne man ikke nødvendigvis vide tidligere, og netop Lübeck kæmpede med næb og klør i 1500-tallets første årtier for at fastholde sin position i forhold til Danmark. I middelalderen var det i den forstand *ikke* naturgivent, at København måtte blive rigets hovedstad på trods af, at de fleste er enige om at det skete i 1400-tallet under Erik af Pommern⁶². Som sådan behøver man derfor ikke forholde sig alt for ydmygt til Nyborgs historie. Der vil uden tvivl være et vægtigt bidrag til forståelsen af dansk middelalderhistorie og give et mere nuanceret billede af udviklingen, hvis man for en tid rettede fokus på Danmarks middelalderlige centrum, danehoffernes og residensstaden Nyborg. Det bliver udfordringen i de kommende år.

Noter

¹ Jf. Knud Hornbeck m.fl., *Træk af Nyborg Vor Frue Kirke, 1388-1988*, Nyborg 1988.

² Se Bjørn Westerbeek Dahl, *Vor kongelige fæstning Nyborg*, Nyborg 1995.

³ *Diplomatarium Danicum*, 1. rk., bd. 3: 1170-1199, red. C. A. Christensen, Herluf Nielsen og Lauritz Weibull, København 1976, nr. 89, 111 og 189. Der havde måske været en kongsgård i Hjulby siden vikingetiden, se Mogens Bo Henriksens artikler ”Er Hjulby Nyborgs forgænger?” og ”På vejen til Nyborg – nye fund af vikingetidsbopladser ved Vindinge og Avnslev” i *Nyborg – før & nu 1999*, 2000, s. 8-16 og *Nyborg – før & nu 2003*, 2004, s. 7-26.

⁴ Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike*, bd. 9: *Fra Kong Dan indtil Knud VI*, København 1977, s. 233.

⁵ *Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi*, red. Jacob Langebek og Peter F. Suhm et al., 9 bd., København 1772-1878, bd. 7, s. 216.

⁶ *Diplomatarium Danicum*, 1. rk., bd. 3, nr. 116.

⁷ Udgivet i *Scriptores rerum Danicarum*, bd. 7, s. 220-221. Det skyldes også Hamsfort, at vi har den nok ældste tegning af Nyborg fra 1580erne f.eks. gengivet af Mogens Vedsø i *Bygningsarkæologiske Studier 2006/2008*, 2010, s. 133. Om Hamsfort som historieskriver og tegner i denne sammenhæng, se Janus Møller Jensen, ”Den ældste tegning af Kerteminde”, *Cartha* (2007/2008), s. 5-12.

⁸ *Diplomatarium Danicum*, 1. rk., bd. 3, nr. 158-159.

⁹ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, red. Karsten Friis-Jensen, oversat Peter Zeeberg, 2 bd., København 2005, 14.44.1, bd. 2, s. 410-411; *Diplomatarium Danicum*, 1. rk., bd. 3, nr. 55.

¹⁰ Nils Aage Jensen, ”Den vendiske forbindelse – eller: Hvem var Knud”, *Nyborg før & nu 2001*, 2002, s. 3-22.

¹¹ Kirstin Eliassen, ”Blev Nyborg grundlagt af Knud Prislavsens? – Hvad siger kilderne?”, *Nyborg før & nu 2007*, 2008, s. 9-21.

¹² *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis*, red. Kristian Erslev, København 1894-1912, 1. rk, bd. 4, 1906-12, s. 120-21. Jf. Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, København 1931, s. 53 og 111; *Monumenta Historiae Danicae. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie. Især fra det 16. Aarhundrede*, red. Holger F. Rørdam, 4 bd., København 1873-87, 2. rk., bd. 2, 1887, s. 460 og 517.

¹³ Saxo, 14.43.5, bd. 2, s. 408-409.

¹⁴ Jf. Kurt Villads Jensen, "The Blue Baltic Border of Denmark in the High Middle Ages: Danes, Wends and Saxo Grammaticus", i David Abulafia og Nora Berend (red.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. (Aldershot, 2002), 173-93, esp. pp. 180-86; Janus Møller Jensen, "Sclavorum Expugnator: Conquest, Crusade and Danish Royal Ideology in the Twelfth Century", *Crusades*, 2 (2003), 55-81.

¹⁵ John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted, *Danske korstog – Krig og mission i Østersøen*, 2. udg., København 2006 (opr. 2004); Janus Møller Jensen, "Danmark og den hellige krig. En undersøgelse af korstogsbevægelsens indflydelse på Danmark ca. 1070-1169," *Historisk Tidsskrift* 100, 2000, s. 285-328.

¹⁶ *Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg*, del 1 (937-1192), red. F. Israël med W. Möllenberg, *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt, Neue Reihe* 18, Magdeburg 1937, nr. 193, s. 249-252; *Diplomatarium Danicum*, 1. rk., bd. 2: *1053-1169*, red. Lauritz Weibull med Niels Skyum-Nielsen, København 1963, nr. 39, s. 83-85 [uddrag]. Se Peter Knoch, "Kreuzzug und Siedlung. Studien zum Aufruf der Magdeburger Kirche von 1108", *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 23 (1974), s. 1-33; Giles Constable, "The Place of the Magdeburg Charter of 1107/08 in the History of Eastern Germany and of the Crusades", i Franz J. Felten og Nikolas Jaspert unter Mitarbeit von Stephanie Haarländer (red.), *Vita Religiosa im Mittelalter. Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag*, Berliner Historische Studien, 31: Ordensstudien 13, Berlin 1999, 283-99.

¹⁷ Jf. Lind, Jensen, Jensen og Bysted, *Danske korstog*.

¹⁸ Saxo, 14.1.7, bd. 2, s. 144-45.

¹⁹ Den tyske krønikeskriver Helmold af Bosau oplyser at det skete i 1168. Da Saxo ikke giver noget årstal er der faktisk ingen grund til ikke at tro på Helmold, jf. Lind, Jensen, Jensen og Bysted, *Danske korstog*, s. 77.

²⁰ Jf. Stella Maria Szacherska, "The political role of the Danish monasteries in Pomerania 1171-1223," *Medieval Scandinavia*, 10 (1977), 122-155.

²¹ John H. Lind, "Den faldt fra himlen ned", *Skalk*, 2001/6, 20-27.

²² Jf. Kurt Villads Jensen i *Danmarks Krigshistorie, 700-2008*, red. Ole L. Frantzen og Knud J. V. Jespersen, 2 bd. København, 2008, bd. 1, s. 87-90.

²³ Det var saksiske ingeniører, der konstruerede den belejringsmaskine, der smadrede Harald Kesjes borg ved Roskilde i starten af 1130erne. De belejrede var vist ikke bekendt med maskinens destruktive kræfter og nåede at håne den eftertrykkeligt inden den blæste borgens tårn omkuld med et velrettet skud, Saxo, 13.9.6, bd. 2, s. 128-129.

²⁴ Niels Lund, *Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder* (Roskilde, 1996).

²⁵ Jensen, "Danmark og den hellige krig", s. 314-323.

²⁶ Lind, Jensen, Jensen og Bysted, *Danske korstog*, s. 120 f.

²⁷ Hugo Johannsen og Claus M. Schmidt, *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*, 2. udg., København 1985 [1981], s. 53-61; Anders Ödman, *Skeingeborg. Borgen som Saxo glömde*, Norra Skånes Medeltid, 4, u.s. 2005

²⁸ Anders Ödman, *Vittsjö. En socken i dansk järnbruksbygd*, Norra Skånes medeltid, 2; University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series, 76, Bjärnum 2001; Anders Ödman, "Feudal Iron Production and Castle-Building in the Marginal Zone of Medieval Denmark", i *Castella Maris Baltici*, bd. 2, red. Magnus Josephson og Mats Mogren, Sörmlandske handlingar, 49; Lund Studies in Medieval Archaeology, 18, Nyköping 1996, s. 125-133.

²⁹ Måske kan det dateres mere præcist til efter julen 1187. Julehoffet mødtes det år i Odense, hvor det i øvrigt gennem en pavelig udsending modtog nyheden om Jerusalems fald til Saladin få måneder før. Det ville jo også passe med, at brevet fra broren indikerer, at Knud først døde efter 1188. Måske var han blandt de mange, der deltog i det tredje korstog. Han kunne være den *nepos* til den danske konge, der førte 400 mand til det Hellige Land og døde under de fortsatte stormløb på Acres mure inden byen faldt i 1191, men det er selvfølgelig ren spekulation, jf. Janus Møller Jensen, "Broderskaber og korstog. Broderlisten i europæisk perspektiv", i: *Broderliste, Broderskab, Korstog. Bidrag til opklaringen af en gåde fra dansk højmiddelalder*, red. Janus Møller Jensen, Odense 2006, s. 215-36.

³⁰ *Tværvideenskabeligt seminar på Nyborg Slot 30. Marts 2006*, red. Kirstin Eliassen m.fl., *Bygningsarkæologiske studier 2006/2008* (2010).

³¹ Niels Bonde, Aoife Daly og Kaare Lund Rasmussen, ”Nyborg Slot i nyt lys – Naturvidenskab og bygningsarkæologi”, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 2000, s. 137-154; Kaare Lund Rasmussen, ”Termoluniscensdatering af mursten fra Nyborg Slot”, *Bygningsarkæologiske Studier 2006/2008*, 2010, s. 127-132. Misforholdet blev ikke diskuteret i Erik Bjerre Fisker, David Boehm-Enemark og Jan Ellekjær Rønne, *Nyborg Slot. Hvis vægge kunne tale ...*, Nyborg 2005.

³² Preben Hahn-Thomsen, *Nyborg i 800 år*, 2 bd., Nyborg 1971

³³ Per Andersen, *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005.

³⁴ Grundlæggende det om to overordnede principper for rigets styrelse, som i middelalderens terminologi kaldes for enten *regimen politicum* eller *regimen regale*. Det vil sige, at magten enten kommer nedefra – fra folket (stormændene) – eller oppefra – fra kongen. Dette gjaldt også inden for kirken, hvor kirkens indre liv reguleredes ved en række store kirkemøder i 1100 og 1200-tallet som paven dog fuldstændigt kontrollerede. Spørgsmålet var så om paven var underlagt konciliets magt eller omvendt. I første halvdel af 1400-tallet stod det konciliære synspunkt stærkt, men måtte til sidste bøje sig og endte med at blive erklæret for kættersk af pave Pius II (1459-1464). Inden for den verdslige sfære var det ligeledes idealet om den stærke fyrste i Macchiavellisk forstand, der vandt frem.

³⁵ Anna Hude, *Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning*, København 1893; Ludvig Holberg, *Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede*, København 1895; Kristian Erslev, ”Rigets ”bedste Mænd”, Danehof og Rigsraadet”, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk., 7, 1904-5, s. 365-387.

³⁶ F.eks. skoleinspektøren Johannes Høirups, *Danehof*, 2. udg., København 1950 og *Nyborg. Danehoffernes by. Danmarks gamle Hovedstad*, København 1950; retshistorikeren Poul Johannes Jørgensens, *Dansk Retshistorie*, København 1940 og de relevante artikler i Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm (red.), *Dansk forvaltningshistorie, bd. 1: Fra middelalderen til 1901*, København 2000.

³⁷ J. R. Maddicott, *The Origins of the English Parliament, 924-1327*, Oxford 2010.

³⁸ For dette og følgende afsnit se ud over de generelle Danmarkshistorier f.eks. Kai Hørby, *Status Regni Dacia. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik, 1252-1319*, København 1977; Niels Skyum-Nielsen, *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, København 1971.

³⁹ Se også Michael Kræmmer, *Kongemordernes slægt. Om Hvideslægtens rolle i det 13. århundredes konflikter mellem kirke og kongemagt*, København 2007.

⁴⁰ Om Marsk Stig se Pauline Asingh og Niels Engborg (red.), *Marsk Stig og de fredløse på Hjelm*, Randers 2002.

⁴¹ Jf. henvisningerne ovenfor note 30-31.

⁴² Se bidragene i denne bog om arkæologien.

⁴³ Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen og den nordiske politik 1319-1439*, København 1980; Vivian Etting, *Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397-1520*, København 1998; Anders Bøgh, *Sejren i kvindens hand. Kampen om magten i Norden ca. 1365-89*, Århus 2003.

⁴⁴ Nikolaj Slot Andersen, ”Lækre sild og politiske intriger. Om Nyborg Slots rolle i dannelsen af Kalmarunionen”, *Nyborg – før og nu 2009*, 2010, s. 37-47; Bøgh, *Sejren i kvindens hånd*, s. 115-152.

⁴⁵ W. Møllerup, ”Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423-1425”, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk., bd. 3 (1881-82), s. 713-44.

⁴⁶ Jf. Jens E. Olesen, *Rigsråd – Kongemagt – Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, 36, Århus 1980.

⁴⁷ Jens E. Olesen, ”Archiregem regni Daniae”, in *Twenty-Eight Papers Presented to Hans Bekker-Nielsen on the Occasion of His Sixtieth Birthday 28 April 1993*, Odense 1993, s. 205-216..

⁴⁸ Jf. Mikkel Leth Jespersen, ”Dronning Christine og kong Hans. Len, magt og fromhed i dansk senmiddelalder”, *Historisk Tidsskrift*, 106:1, s. 10-31.

⁴⁹ Se *Danmarks Kirker*, 9: *Odense amt*, 3 bd., red. Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen m.fl., Herning 1990-2001; Jørgen Nybo Rasmussen, *Claus Bergs kongelige altertavle og franciskanerne, en tolkning*, København 1996.

⁵⁰ *Christiernus II, Daniae Rex: e veteri protractus mscr. Ioan. Swaningi Dani: Speculum Regis magni, crudelis, infelicis, exulis, exemplum cæteris*, Frankfurt 1658.

⁵¹ Hans Svanning, *Chronicon sive historia Iohannis Regis Dania*, København 1560.

⁵² Om Christian II se Michael Venge, Michael Venge, *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523*, Odense 1972 og ”Når vinden føjer sig ...”. *Spillet om magten i Danmark marts-december 1523*, Odense 1977; Martin Schwartz Lausten, *Christian 2. mellem paven og Luther. Tro og politik omkring ”den røde konge” i eksilet og fangenskabet (1523-1559)*, Kirkehistoriske Studier, 3. rk., 3, København 1995; C. F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 5 bd., København 1864-72.

⁵³ Jf. Caspar Paludan-Müller, *Grevens Fejde. Skildret efter trykte og utrykte Kilder*, 2 bd., København 1853-54.

⁵⁴ Martin Schwartz Lausten, *Christian den 3. og kirken 1537-1559*, Studier i den danske reformationskirke, 1, København 1987.

⁵⁵ Otto Norn, *Christian III.s borge*, København 1949.

⁵⁶ *Erasmus Lætus' skrift om Christian IVs fødsel og dåb (1577)*, red. og oversat Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg, København 1992.

⁵⁷ Jf. Janus Møller Jensen, *Denmark and the Crusades 1400-1650*, *The Northern World* 30, Leiden 2007, s. 301 ff.

⁵⁸ Jf. Erland Porsmose, "Adelsvoldens sidste dage", i *Krig fra først til sidst. Festskrift til Knud J. V. Jespersen*, red. Lars Bisgaard, Michael Bregnsbo, Finn Stendal Pedersen og Aage Trommer, Odense 2006, s. 75-97.

⁵⁹ Kirstin Eliassen, "Frederik II's fastelavnsfest 1560 – om en særlig fastelavnssøndag på Nyborg Slot", *Nyborg før & nu* 2006, 2007, s. 7-14.

⁶⁰ Jf. Dahl, *Vor kongelige fæstning*.

⁶¹ Jf. Janus Møller Jensen (red.), *Slaget Ved Nyborg 1659. Historie, arkæologi og erindring*, Nyborg 2009.

⁶² Jf. Frede B. Jensen, "Erik af Pommerns privilegier for København i ny belysning", *Historiske Meddelelser om København*, 1976, s. 7-25.